

19. Cy' rfa Yu. Ukrainy's'ka bezpeka. Ispy`t dlya svitu. Viche. 2014. № 7. S. 18–21. (in Ukrainian).
20. Shelest G. Vy`shegrads'ka chetvirka: u poshukakh subregional' noyi bezpeky`? Anality`chna zapy`ska // [Elektronny`j resurs]. – Rezhy`m dostupu: <http://od.niss.gov.ua/articles/449/> (in Ukrainian).
21. Bah S., Jones B. Peace Operations Partnerships: Lessons and Issues from Coordination to Hybrid Arrangements // [Elektronny`j resurs]. Rezhy`m dostupu: http://peaceoperationsreview.org/wp-content/uploads/2015/04/2008_peace_hybrid_arrangements_bah_jones.pdf (in English).
22. Dingman R. V. Theories of, and Approaches to Alliance Politics. Diplomacy: New Approaches in History, Theory and Policy. New York: The Free Press, 2009. P. 374. (in English).
23. Report of the Polish Presidency of the Visegrad Group July 2012 – June 2013 [Electronic resource] // Visegrad Group: [site]. – Bratislava : IVF, 2000-2015. – Mode of access: <http://www.visegradgroup.eu/download.php?docID=240>. (in English).

SUMMARY

UKRAINE'S SECURITY POLICY AND EXPERIENCE OF THE VYSEHRAD COUNTRIES' MILITARY AND POLITICAL COOPERATION

V. Andreiko (Uzhhorod)

In the article the author studies the processes of forming a qualitatively new system of regional security, analyzes the specific features of the military-political partnership between Ukraine and the countries of the Vysehrad Four at the present stage of the international system development. The necessity of restarting and rethinking of the functions of the regional association "Vysehrad" is expressed. It is also noted that in this country there continues an active phase of determining strategically important national interests, stipulated by the geopolitical situation and understanding of the role and place of Ukraine in the modern system of international relations. The country's military and political elite are forced to re-form the defence policy of the state and constantly adapt it to the realities of the present. This issue is topical due to the need to study the practice of successful transformations of the socio-political and economic system, military cooperation of the Vysehrad countries, and the strengthening of Ukraine's European cooperation in the field of military security in the era of democracy in order to use its proper components. These issues need to be thoroughly studied by Ukrainian researchers. The author notes that prior to the beginning of the open Russian military invasion, the issue of security and defence policy was not a priority area for our state. This was evidenced by the constant reduction of the army, insufficient funding of the military-defence sphere, reducing the prestige of military labour in the society, the general decrease in the authority of military personnel. It is concluded that, in spite of the differences, the Vysehrad Four supports the position of Ukraine, is interested in cooperation with the purpose of forming the security policy of the countries of the region, stability and democratic development of our country.

Keywords: Ukraine, Vysehrad Four, Czech Republic, Slovakia, Poland, Hungary, security policy, military-political cooperation, military conflicts.

УДК 94.2:911.3(477.43/.44)«1620–1669»
DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(38\).2018.159878](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(38).2018.159878)

„POŚLAŁ MI KSIĄŻĘ DE RIEUX KARTELUSZ, ABYM SIĘ Z NIM BIŁ...”: ПОЄДИНКИ КНЯЗЯ БОГУСЛАВА РАДЗИВІЛЛА (1620-1669) ТА ДУЕЛЬНА ТРАДИЦІЯ В РАННЬОМОДЕРНІЙ ЄВРОПІ

Гуцул В. М. (Ужгород)

Стаття присвячена поєдинкам литовського магната, князя Богуслава Радзивілла, в яких він брав участь під час своїх закордонних поїздок. Робота базується на «Автобіографії» написаній самим князем Богуславом, а також на мемуарах його противників та секундантів. Особливу увагу приділено номенклатурі застосованій у поєдинках зброї та технікам її використання.

Ключові слова: Дуель, кінний бій, фехтування, воєнні мемуари ранньомодерної доби.

Постановка проблеми. Дуель, приватний збройний поєдинок, не пов'язаний ані з рейтинговими змаганнями, ані з правовими чи військовими конфліктами, попри поширений історіографічний стереотип що відносив цей феномен елітарної культури до ранньомодерної доби [26, с. 12-55], час від часу експлуатувався на Заході представниками «*ordo bellatores*» вже в добу Високого Середньовіччя. Проте масового поширення серед світських еліт дуель набула в XVI ст. Протягом XVII ст. для західного нобіля здатність до інтерперсонального, приватного насильства залишалася чи не єдиним засобом прояву індивідуальних мілітарних чеснот давнього, «ри-

царського» зразка. [24, с. 165] Дуельна традиція знаходилася що називається в діалектичному зв'язку з багатьма проявами ранньомодерної елітарної культури: модою, освітою, світоглядними стереотипами. Протягом XVI-XVIII ст. повсюдно в Європі летальна холодна зброя була невід'ємною складовою шляхетського, а часто і міщанського костюму, для опанування цієї зброї існувала окрема верства відповідних фахівців, котрі в великих містах об'єднувалися у професійні спільноти навколо специфічних навчальних закладів (фехтувальних шкіл). В цьому середовищі циркулювала власна багатомовна фахова література. Фехтувальні трактати, часто ретельно ілюстровані

ні, розходилися великими друкованими тиражами. Коротше кажучи, дуель була важливою категорією шляхетської повсякденності, а дуельна традиція включно до Першої світової війни формувала репрезентативний образ європейської аристократії, її, так би мовити, елітарну окремішність. [15, с. 274 passim; 16, с. 130-159;]

«Поєдинкова пошесть» не обминула ані литовсько-руських земель, ані литовсько-руської шляхти. Третій Литовський Статут 1588 р. містить окрему статтю, що забороняє цю небезпечну «новину», одночасно згадуючи і поширення необхідної для неї «нової і незвичної» зброї. [13, с. 591-592]

Мемуари багатьох представників литовської та польської шляхти – Станіслава Зигмунта Друшкевича (1621-1697) [4] (котрий, до речі, супроводжував головного героя нашого тексту, князя Богуслава, у закордонних подорожах), Яна Хризостома Паска (1636-1701) [9], Яна Владислава Почобута-Одланіцького (1640-1703) [10], багаті на описи поєдинків, яким автори були свідками або учасниками. Але всі ці дуелянти-мемуаристи поєдинкували виключно в рідній Речі Посполитій.

Натомість, поєдинковий досвід князя Богуслава Радзивілла (1620-1669) гербу Труби (Trąby), цікавий, насамперед, тим, що був отриманий в західному культурному просторі, а точніше, у Франції

та Нідерландах, в середовищі, звідки ранньомодерна дуельна традиція імпортувалася в найвіддаленіші куточки християнського світу. Князь Богуслав, потужний литовський аристократ, хорунжий великий литовський (від 1638 р.) конюший великий литовський (від 1646), генеральний намісник прусський (від 1657 р.) як у польській історіографії так в популярній культурі дотепер є «чорним», негативним персонажем. Його біографія (кальвінізм, демонстративний перехід на шведський бік під час так званого Потопу, що не зовсім безпідставно вважався зрадою, демонстративне нехтування рацією Речі Посполитої на користь власних інтересів, і врешті показове «відособлення від польської культури») постачала тамтешнім історикам резон ігнорувати цю історичну постать, а польським митцям - матеріал до творення образів на зразок негативного персонажу роману Генріка Сенкевича «Потоп». У польській історіографії за останніх півтора сторіччя з'явилася небагато текстів присвячені князю Богуславу. Вартує уваги монографія Бернарда Каліцького [18] та об'ємний біографічний нарис авторства Тадеуша Василевського, що відкриває критичне видання князеві «Автобіографії» [11, с. 5-119]. Проте в Західній Європі, ця, за виразом професорки Карен Фрідріх «правдива транснаціональна фігура», викликає чим далі тим більше інтересу.

Рис. 1. Портрет Богуслава Радзивілла. Мініатюра на пергаменті невідомого майстра. XVII ст. 14 × 12 см. Париж, Лувр, № RF 205.

Дуельні пригоди князя Богуслава у Франції та Нідерландах вартують розгляду в ракурсі ранньомодерних мілітарних технологій та практичних проявів воєнної культури світських еліт ранньомодерної Європи. Така постановка питання в перспективі дозволить з'ясувати яким чином корелювалося «прикладне» збройне насильство із світоглядними установками та повсякденням литовської аристократії. Крім того, на фоні дуельної кар'єри князя Богуслава, чіткіше проступають його світоглядні установки і життєві стратегії у сфері збройного насильства, за посередництвом якого представники шляхетського стану

Речі Посполитої, «люди рицарські», стверджувалися, завойовували статус і авторитет серед собі подібних і врешті функціонували і як особистості і як політичні фігури. Важливо пам'ятати, що для протестантської риторики в ранньомодерний час загальним місцем було наголошувати на тому, що носії протестантської етики, особливо шляхетського стану, чистотою звичаїв, поміркованістю манер, сумірністю вдачі кардинально відрізняються від представників так би мовити традиційних конфесій, котрі живуть і гинуть у нечестивих суєтах. Чи відповідав цьому етичному стандарту Богуслав Радзивілл, переконаний кальві-

ніст – є окремим питанням.

З цього випливають основні **мета і дослідницькі завдання** даної статті. По перше дослідити концепції, практики і знаряддя інтерперсонального насильства в якому брав участь князь Богуслав під час свого перебування в Західній Європі. По друге, з'ясувати, яке значення приділяв поєдинкам сам князь і яку роль відводив їм у своїй мілітарній кар'єрі. І по третє спробувати визначити його ставлення до збройного насильства як такого.

Про поєдинковий досвід князя Богуслава нам відомо досить багато, по-перше з його «Автобіографії» [11], по друге, з анонімного життєпису князя, скомпанованого 1671-1674 рр., особою наближеною до його двору [1], по- третє, із повідомлень французької преси [5], мемуарів князевого противника графа Тальмонта [8], та його ж секунданта графа Гаспара де Шаваньяка [3]. В цих джерелах докладно вказані, обставини, перебіг, зброя, засоби, наслідки цих зіткнень.

Надзвичайно помічною для розуміння розвитку європейської дуельної традиції, її мілітарного і технічного підґрунтя та способів поширення у XVII ст. є автобіографія старшого за Богуслава на покоління валлійця, Едварда лорда Герберт-Чербері (1589-1648) [12]. В житті цих двох аристократів можна знайти певні аналогії, котрі дозволяють співставити їх життєписи. Обидва походили із периферійних європейських країв. Обидва займали високі позиції при королівських дворах як вдома так і за кордоном. Обидва навчалися шляхетним мистецтвам фехтування, їзди верхи та танцю у Франції і високо цінили тамтешніх наставників. Обидва, як представники опозиційних католицизму конфесій брали участь у війнах в Нідерландах на боці протестантських сил. Обидва потрудилися викласти історію свого життя на папері. І обидва були запеклими дуелянтами. Як і текст Богуслава Радзивілла, «Автобіографія» лорда Герберт-Чербері є своєрідним поєднанням сповіді та похвальби і є відмінним джерелом для дослідження місця і ролі збройного насильства у житті ранньомодерного нобіля.

Аналіз останніх досліджень. Про дуель в ранньомодерну добу в західній історіографії написано багато. Є роботи, котрі аналізують цей феномен з точки зору воєнної історії та історії насильства та історії спорту [14; 16; 17], вартують уваги праці історико-антропологічного характеру [15, 22, 27]. Авторам перелічених робіт вдалося відійти як від надмірної романтизації дуелі, так і від демонізації дуельних практик, власне вони складають добре теоретичне підґрунтя для аналізу поєдинків литовського князя.

Виклад основного матеріалу. В межах цієї роботи термін *поєдинок* буде вважатися як тотожний терміну *дуель*, пропоную розуміти під ним *акт інтерперсонального збройного насильства*, котрий бодай в ідеалі мав би *характеризуватися наступними чинниками: однаковим спорядженням сторін; договореністю: застосуванню зброї мали б передувати якісь перемовини, переписки, узгодження умов за участі третіх осіб, так званих секундантаів.* Ці протоколи повинні були ритуалізувати конфлікт і вирізнити його від ранньомодерної ендемії збройних зіткнень політичних чи релігійних фракцій, збройної політичної боротьби, родової фایди, криміналу і так далі. Але багатий джерельний матеріал, як документальний так і нараційний, говорить про те, що повсюдно в Європі протягом XVI - XVII ст. ці умови дотримувалися далеко не завжди, більше того тоді вони ще не склали ані обов'язкового правила ані традиції. Більше того, для поєдинку експромтом, не-

гайного, коли від наміру до акції переходили блискавично, у франкомовному середовищі існував навіть спеціальний термін *ренконтра (recontre)*, в латиномовній традиції *duellum extemporaneu*. [23, с. 105-107] Такий поєдинок, як то зауважив Гасьєн де Куртіль де Сандр, автор компетентний, переслідувався не так суворо, як власне дуель із залученням свідків (*on ne pouvoit regarder cette action que comme une rencontre, & non pas comme un Duel* [7, с. 25]) Може саме в цьому слід шукати причину поширеного звичаю утягувати до бою і секундантаів – таким чином легше було замаскувати договірне зіткнення під спонтанне.

В Європі XVII ст. феномен поєдинку існував в чотирьох різновидах.

Поєдинок як судово ордалія – мав довгу історію, проте за життя нашого героя складав уже юридичну екзотику. Добре пошукавши, особливо на периферіях Європи, можна було б знайти цікаві прецеденти консервації звичаю, адже відомо, наприклад, що в Англії його законодавчо відмінили лише 1817 р.

Рейтинговий поєдинок. В XVII ст. такі поєдинки були одночасно і рудиментами турнірної традиції і прообразами спортивних змагань. Вимираюча *джоста* (кінний бій на списках в обладунках), так звані *привозні бої* при королівських та можновладних дворах, «показові змагання» вчителів фехтування, гусарський звичай «ламати списи» на похоронах товаришів по зброї – якщо вірити Почобуту-Одланіцкому досить небезпечний [10, с. 180] – усі ці зіткнення підпадають під категорію. Загальною тенденцією було застосовувати в таких зіткненнях затуплену зброю, але нерідко, коли ставки були занадто високими, траплялися і винятки.

Воєнний поєдинок. В середині XVII ст. зусилля поодиноких ентузіастів, так званих «гарцівників», котрі з'їжджалися перед битвою між двома вишикуваними до бою арміями мали чітку практичну функцію. Як писав Джон Кіган, «воячка в добу холодної зброї потребувала певної мілітарної кондиції, для вправності із зброєю куди важливішою ніж гнучкість та добра реакція. Йдеться про специфічну емпатію до противника, що надавала спроможність передбачати його дії і випереджувати його удари, поєднану з природньою зухвалістю, що дозволяла людині, глянувши противникові в обличчя, забити його без спеціального приводу та жалю. Привозні бійці, безперечно володіють цією чеснотою, набутою чи успадкованою, і саме через це звичайні люди відчують до них сильний майже зоологічний потяг. Здатність до насилля лицем до лица, уміння трошити і прохромлювати є тим чого сучасний західний представник середнього класу рідко потребує у повсякденному житті, якщо потребує взагалі.» [19, с. 277] Власне з цієї причини подібні проблеми не потрапляють в поле зору дослідників, навіть тих що спеціалізуються на воєнній історії».

В часи нашого героя існувало повне розуміння того що ця емпатія ба навіть елементарне бажання битися з противником - під впливом стресів, забобонів, погодних умов і так далі - пробуджувалися не завжди і далеко не у всіх бійців вишикуваних до бою. Звідси часті напади паніки, позірно нелогічні маневри і навіть банальна втеча ще до початку зіткнення. Саме у пробудженні і підтриманні цієї «воли до битви» полягала функція «воєнних поєдинків» до яких особисто мусили ставати досить високі військові достойники аби заохотити підлеглих власним прикладом.

Як пише сам Богуслав під 24 листопада 1659 р. : «... *odwód trzymał J. M. pan Polanowski, którzy*

na harcu zjachawszy się z hofmistrzem grafa Magnusa postrzał z pistoletu w rękę prawa odniósł...». [11, с. 144]

До **четвертого різновиду** інтерперсонального збройного насильства, належать **приватні договірні збройні зіткнення**, котрі не стосуються жодної з публічних сфер: ані юридичної, ані воєнної, ані ігрової. Власне вони і позначатимуться у даній роботі терміном **дуель/поєдинок**.

В якості відповіді на питання про час виникнення дуельної традиції розхожий історіографічний стереотип вказує нам на XVI ст. і пов'язує «дуельну пошесть» з трансформаціями концепцій рицарської або шляхетської честі. Проте, є підстави вважати що поєдинок служив інструментом залагодження персональних конфліктів, що відбувалися поза судом, полем битви чи турнірним полем, значно раніше. Німецький актовий матеріал говорить про те, що такі приватні поєдинки вже були серйозною проблемою в XIV ст. [22, с. 108]

Проте саме в другій половині XVI ст. відбувся загальноєвропейський сплеск інтересу нобілітету до дуелей, котрий зберігався і протягом XVII-XVIII ст. Слідом за Малкольмом Вейлом, можна пояснити це компенсаторною для рицарського стану функцією смертельного двобою, оскільки в добу вогнепальної зброї та масових армій, було надзвичайно важко проявляти індивідуальну доблесть на полі битви. [24, с. 165]

Як уже було сказано вище, у XVII ст. навколо традиції приватного інтерперсонального насильства в Західній Європі працювала розбудована індустрія. До послуг кожного хто міг заплатити аби навчитися володіти зброєю краще існувала окрема верства відповідних фахівців.

Богуслав, вперше прибувши у Францію в 1639 р. одразу долучився до цієї індустрії. В «Автобіогра-

фії» він пише так: «w Paryżu uczylem się jeździć na koniu u Delafolli, zacnego jeźdźca, szrymować u Saint Ange, tańcować u De Noyes...». [11, с. 123]

Лорд Герберт-Чербері, котрий за молодих років пройшов таку саму школу у Франції, писав, що танці, фехтування і верхову їзду мусить студіювати кожен шляхетно народжений чоловік, для нього це взаємопов'язані і взаємодоповнюючі речі. Танці учать володіти своїм тілом і правильно рухатися, що необхідно аби добитися успіху у навчанні фехтування і верховій їзді, котрі в свою чергу відкривають джентльмену дорогу до рицарської кар'єри. Врешті, підлога як у фехтувальному так і танцювальному залі однаково була розграфлена на квадрати. Лорд із знанням справи описує як він учився верховому бою на шпагах і наскільки важливим є вміння використовувати рух коня для збільшення потужності удару. [12, с. 68 passim]

Скоріше за все ми знаємо князевого вчителя фехтування. Це Жан Даніель л'Анж, уродженець Страсбурга, французький кальвініст, котрий пізніше зробив кар'єру фехтувального майстра при дворі курфюрста Карла Людвіга Пфальцьського і Гейдельберзькому університеті. Судячи з трактату його авторства, що вийшов друком 1664 р. німецькою, він спеціалізувався на так званому французькому стилі бою самою шпагою без кинджала (даги) у лівій руці. На його французьке професійне минуле вказують і франкофонні фехтувальні терміни вживані в тексті. Чому саме вчив Жан Даніель л'Анж і як далеко відбігала його наука від сучасних стереотипів про елегантних дуелянтів видно із ілюстрації № до його трактату. Він рекомендує захопити шпагу противника у сильній чверті, ударити по коліну аби той не втік, випустивши свою зброю, і завдати летальний укол у серце. [2, с. 49]

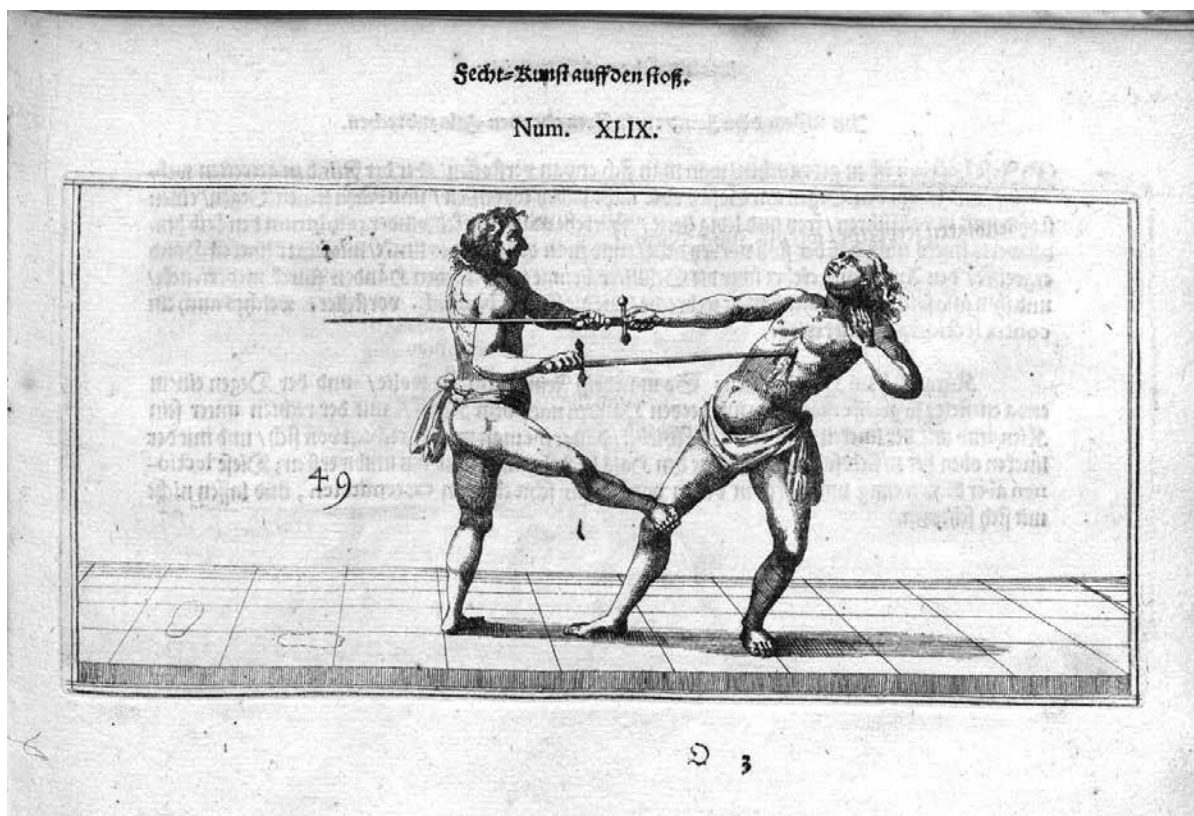

Рис. 2. Бії на шпагах. Ілюстрація з фехтувального трактату Жана Даніеля Анжа. В: Ange J. D. Deutliche und gründliche Erklärung der Adelichen und Ritterlichen freyen Fecht-Kunst. Heidelberg: Adrian Weingarten, 1664, Num. XLIX.

Про перший поєдинок князя ми знаємо не лише з його «Автобіографії», але і з мемуарів противника, графа Тальмонта, та повідомлення «Газет де Франс». Причому усі три звістки співпадають майже буквально. Почнемо з газети. В номері 104 за 1642 р. під 2 серпня кореспондент з міста Науе повідомляє таке. На відстані півмилі від французького військового табору граф Тальмонт бився з принцом Радзивілом верхи, без пурпонтів, тобто камзолів, на самих шпагах (*poirirpoint bas avec l'epée feule*) граф Тальмонт був поранений в плече, а Радзивілл у бік. [5]

Мемуари Тальмонта суттєво доповнюють повідомлення. Перед боєм секунданти виявили що шпага Радзивілла дещо довша і той сам запропонував обмінятися зброєю, але Тальмонт відмовився, вони тягнули жереб та вийшло так що кожен залишився при своєму. Бійці зняли камзоли і з'їхалися верхи. Рахунок після обміну кількома ударами був далеко не на користь автора. Тальмонт заледве пробив Радзивілла сорочку, натомість сам був поранений куди поважніше, клинок пробив йому плече на чотири пальці вище ліктя, ввійшов йому в підпахву, після чого шпага випала йому з рук, а сам він – з коня. Саме люди Богуслава підняли його, зупинили кров і знайшли хірурга. [8, с. 18-19]

Про техніку поєдинку верхи необхідно поговорити окремо. Битися на коні є давньою рицарською традицією що має ідентифікаційне значення. Слід

пам'ятати що вправність вершника важить там не менше за кондиції фехтувальника. Деякі майстри XVI – XVII ст. вважали що навіть більше. З одного боку кінь урівноважував шанси якщо хтось із противників не вирізнявся фізичною силою, витривалістю та моторністю, або мав проблеми з технікою роботи ногами, надзвичайно важливою для фехтування шпагою. Для чого і вчилися танцям. Відомо, наприклад, що Джон Вілмот граф Рочестер значно молодший сучасник Богуслава, блискучий літератор і дебошир, на схилку свого короткого життя, коли ноги йому віднімалися від сифілісу, поєдинкував виключно верхи. Кілька поколінь фехтувальних майстрів XVII ст. починаючи від «математично орієнтованого» Камілло Агріппи наголошують на тому, що фехтування верхи, не піддається ані теоретичному осмисленню ані систематичному практичному навчанню позаяк є надзвичайно непевним у своєму перебігу, через участь у ньому нерозумних тварин. Досвід фехтувальної школи і тут був корисним, але бій верхи справа скоріше доброї виїздки аніж доброї виучки із зброєю. З ним суголосні його далекі спадкоємці: італійці Алессандрі та Андре, що в військовій інструкції 1897 р. для верхового бою на шаблях стверджували, що головною запорукою успіху є контроль над конем, тому посередній боєць але добрий вершник завжди буде мати перевагу над досвідченим фехтувальником непевним в сідлі. [15, с. 253-255]

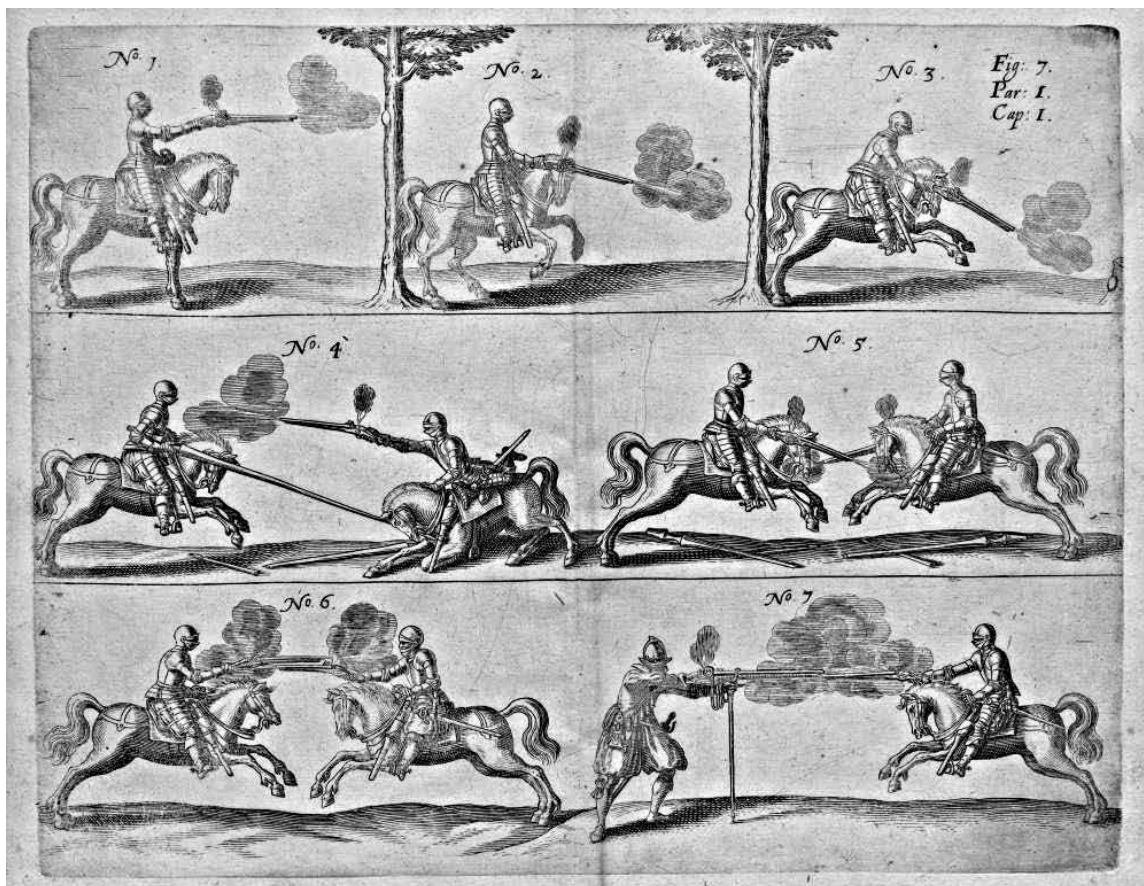

Рис. 3. Кінний бій на пістолях. Ілюстрація з воєнного трактату Йогана Якоба фон Вальхаузена. В: von Wallhausen J. J. *Kriegskunst zu Pferd...* Frankfurt am Main: 1616, Fig 7.

Фехтування верхи вимагало більших зусиль і більшої впевненості, а разом з тим надавало менше можливостей контролювати свої дії, тобто виглядало справою вправних але ризикових і рішучих бійців. Здається, що для Богуслава це був свідомий вибір, оскільки верхи відбувся і другий його поєдинок.

Про нього наш герой під 1647 р. пише так. «*Jechalem do Hagi, tamże powadziwszy się z kawalerem Grottem, bitem się z nim na koniu pistoletami. On mnie chybił, jam go zaś po brzuchu musnął i musiał mię o żywot prosić.*» [11, с. 127]

Подібний поєдинок описав у своїх мемуарах німецький найманець Хієронім Крістіан Гольштейн, котрий як і Богуслав Радзивілл воював на боці шведів під час польського «Потопу» і брав участь у битві під Варшавою (1656). «*W tym czasie po raz trzeci znalazłem się w areście. Przyczyną był pojedynek na pistolety z rotmistrzem regimentu księcia Zamoyskiego, o nazwisku Korf. Przestrzelił mi on nogę i śmiertelnie zranił konia w brzuch, natomiast ja odstrzeliłem mu palec u ręki i pistolet.*» [6, с. 55]

Поєдинковий досвід придався князю, Богуславу впевнено почував себе із зброєю верхи. Тому варто повірити суголосному хору польських та литовських військових мемуаристів середини XVII ст., який стверджує що саме він був тим холоднокровним стрільцем із свити шведського короля, котрий порятував монарха в битві під Варшавою від таранної атаки певного відчайдушного гусара із списом, пустивши тому з пістолета кулю в голову. [21, с. 150-151]

Учасник битви з польського боку, товариш панцерної хоругви Якуб Лось так описав подію. «*Tam jeden pacholek o króla szwedzkiego, przebiwszy się przez wojsko, kusił się, skruszywszy kopiją, i pewnieby by dopiął swego, ale go uprzedził książę Bogusław Radziwiłł z pistoletu.*» [8a, с. 19]

Найгучнішим поєдинком у дуельній кар'єрі Богуслава Радзивілла мав би бути його конфлікт із Франсуа Луї графом де Ре (1623-1694). Як пише Богуслав під 1645 р. «*...przyjechałem ... do Paryża, gdzie z posłami na balu będąc, powadziłem się z księżciem de Rieux, któremu w policzek musiał dać bo mi szpetnie przymówił.*» [11, с. 126-127] Його біограф додає: «*Z czego nie już na osobny pojedynek, ale na krwawa, mówili się bitwe, aby na naznaczonym placu książęta z swojej ztad i ztad dwunastii ludzmi sie zeszli i do upadłej wszyscy się bili.*» [1, с. 61]

Тут відкривається широке поле для інтерпретації і припущень стосовно мотивів саме такого рішення конфлікту. Колективні дуелі, в яких секунданти теж брали участь були звичним ділом в ті часи, проте така кількість бійців нагадує скоріше договірні лицарські битви Столітньої війни та Італійських війн. Традиція мініатюрних битв сягає так званої Битви Тридцяти що відбулася у Бретані 26 березня 1351 р. між місцевими представниками збройного люду з профранцузької та проанглійської партій. Хоча більшість учасників цього запеклого і брутального зіткнення не були лицарями, а дехто навіть не мав шляхетного походження, описане сучасниками Жаном ле Белем і Жаном Фруассаром, воно набуло розголосу як взірцеве лицарське діяння. Під час Столітньої війни та Італійських війн трапилося кілька подібних прецедентів, хоча і з меншим числом учасників, але всі вони мали яскраво виражений воєнний контекст, адже відбувалися між представниками воєнних армій в воєнний час.

Враховуючи те, що Франсуа Луї граф де Ре належав до молодшої гілки роду Гізів, герцогів Лотаринзьких, взірцевих столпів католицької церкви у Франції, а Радзивілл, як і більшість його секундантів були протестантами, то в цьому конфлікті, що починався ніби як банальний скандал під час балу, можна знайти мілітарний бекграунд. Ляпас «литовського принца» родичу герцогів Лотаринзьких мало не спровокував чергове міжконфесійне зіткнення, котре мало б для французьких сучасників чіткі алюзії до недавніх релігійних війн, а зачинщикам та учасникам могло принести ореол борців за віру. Князь Богуслав запам'ятав всіх своїх 12 секундантів поіменно і відтворив їх список в «Автобіографії» «*Sekundantami tymi byli: Iton, Schavaniaque, Vileneuve, Canilaque,*

Paris, Valiaque, Laperche, Lecenterie, Heron, Lamote, lescuyer de Monsieur, duc de Chatillon, Rancau.» [11, с. 127] Це говорить про те, що сторони були налаштовані поважно. Секундантами у Радзивілла були люди з репутацією, до бійки охочі, один із них, Гаспар де Шаваньяк пише в своїх мемуарах що два інших – Валььяк і Канільяк невдовзі брали участь в інших дуелях. [3, с. 48-49]

Тому не дивно що найвищі достойники Франції зробили все аби завадити бою. Як пише Радзивілл, «*brat królewski duc d'Orlean, wezwawszy kardynała Mazaryniego i wszystkich książąt i marszałków francuskich, pojednał nas...*». [11, с. 127] Але, певно, кардинал Мазаріні не повірив у щирість миру між дуелянтами. Шаваньяк пише, що саме через цей виклик князь змушений був покинути Францію, на якийсь час.

Граф Де Ре ще двічі посилав Богуславу картелі, хоча колективна дуель, певно в конспіративних цілях, більше не розглядалася. 1646 р він кликав князя з Парижу в Суассон, куди той і вирушив через Нідерланди, охоплені війною.

Справи це були поважні. Подібне рандеву двох британських аристократів Едуарда Секвілла і лорда Брюса на кордоні Іспанських та протестантських Нідерландів в 1610 р. закінчилося винятково брутальною дуеллю в котрій Едуард Секвілл убив лорда Брюса скориставшись докладно тим самим прийомом який рекомендував своїм учням л'Анж. [14, с. xi - xiii]

Проте Богуслав так і не доїхав до свого противника – його із супутником заарештували французи прийнявши чи то за контрабандистів чи то за шпигунів, а впізнавши відправили назад до Парижу. [11, с. 127]

15 серпня 1647 р. противники домовилися зустрітися на Королівській площі, на цей раз Богуслав не дочекався герцога, оскільки дружина того, помітивши як він готує зброю до бою, видала обох у руки закону в результаті чого князь відсидів кілька днів в Бастилії. На цьому відомі нам дуельні пригоди князя Богуслава на Заході завершилися. [11, с. 127]

Вартує уваги і те як Богуслав komponує розповіді про свій поєдинковий досвід у «Автобіографії». В дуельному контексті князь жодного разу не згадує про поняття честі, про свій або чужий гонор. Натомість з його тексту випливають інші речі: за образи своєї честі він або позивався до суду або мстився давнім князівським способом – організовуючи розправу за допомогою своїх слуг (випадок Янковського). Тому напрашується висновок що для Богуслава участь у дуелях була продовженням саме воєнної кар'єри, взірцевим лицарським діянням, а не вимушеними протокольными заходами для підтримання реноме у аристократичних сферах. Такої ж думки був і анонімний біограф Богуслава, який згадуючи про нагану яку той отримав від саксонського електора за свої дуельні пригоди і то з нерівними собі за статусом противниками, додає що «*ta jednak nie barzo chwalebna, w pojedynkach odwaga, i resolucya, sposobil sie ksiąze nasz do zaczniejszych za rzeczpospolita, utarczek i bitw...*». [1, с. 65]

Для князя поєдинок подібно до війни та битви, був пов'язаний з ризиком, подорожами, нагодами до ефектних жестів (яким, наприклад, була пропозиція Тальмонту помінятися шпагами,) та іншими достохвальними діяннями ще середньовічного, лицарського стандарту. На шляху до Суассону, під час другої спроби зійтися з Рецом, Богуслав пише, що «*w nocy cztery mile od Andwerpii trzy razy mnie na drodze rozbito*» [11, с. 127], а його анонімний біограф у кра-

сих традиціях рицарського роману додає «*nim do Antwerpiej przybył, napadł na rozbijających żołnierzyów Hiszpańskich, którzy, iz ich nalezyta nie dochodzila placa, placzem ludzkim i rabunkami zyc musieli;*». [1, с. 62-63] Противника як дуельного так і воєнного князь трактує без затятості і тим більше без снобізму, проте за його стриманими в емоціях розповідями поступає емпатія того сорту про яку писав Джон Кіган.

Про битви і банкети і розповідає Богуслав найбільш охоче, часто із специфічною іронією.

«... *I litewskie, i tatarskie wojska uderzyły na mnie, którym długo, potężnie resistendo, tandem polec wszyscy musieliśmy. Mnie w głowę bardzo rannego, na ziemi już leżącego, chorąży Suphan Kazy agi grotem przy chorągwi będącym, bardzo długim i ostrym, do ziemi przyszpilić chciał, ale porwałem ręką za grot i tak Bóg chciał, że mnie w rękę został grot, od drzewca się ulatawszy.*» [11, с. 163]

«...*Wystał do mnie J. M. pan marszałek konfederacki Żyromski prosząc abym ... do niego ... wstąpił... Zastalem o czwartej z południa wszystkich pijanych ... pan marszałek tylko był trzeźwy. Nazajutrz ... pan Wilczek prosił mię na śniadanie, byliśmy dobrej*

myśli, popiliśmy się na umór w wielkiej konfidencji, ale ja sam dawał wina bo go gospodarz nie miał. Pan Żeromski, chcąc hajduka skakać, zaciął się szablą w nogę.» [11, с. 149]

Висновки. Такий спосіб нарації не залишає сумніву про основного адресата і його тексту, і його ефективних жестів, там описаних, про того кому він хотів сподобатися і для кого прагнув бути своїм – річ посполитському збройному люду, носіям досить архаїчних як на XVII ст. стереотипів, для яких світський лоск, придворний протокол і тим більше безумовна вірність монарху, борони Боже ще й абсолютному, були дуже сумнівними цнотами. Натомість тверда рука і почуття солідарності із рицарською братією висловлене навіть у такий специфічний спосіб як поєдинок з нижчим собі за статусом противником – взірцевими чеснотами. Що, прямо говорить про архаїчність шляхетського світогляду в Польсько-Литовській державі, носії котрого навіть змінюючи конфесії і перебираючи західні звичаї та поведінкові стандарти інтерпретували їх згідно власних традицій і стереотипів.

Список використаних джерел

Джерела

- [Popiński A.] *Żywot Jaśnie Oświeconego Księcia Bogusława Radziwiłła*. [Z rękopismów hr. T. Działyńskiego] Poznań: ks. Stefańskiego, 1840. 212 s.
- Ange J. D. *Deutliche und gründliche Erklärung der Adelichen und Ritterlichen freyen Fecht-Kunst*. Heidelberg: Adrian Weingarten, 1664. 148 p.
- Chavagnac de, G. *Mémoires 1638-1695* [edition par Jean de Villeurs]. Paris: Flammarion, 1900. 468 p.
- Druszkiewicz S. Z. *Pamiętniki 1648-1697* [opracował M. Wagner]. Sedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2001. 172 s.
- Gazzete de France, 1642, № 104.
- Holsten H. C. *Przygody wojenne 1655-1666* [opracował T. Wasilewski]. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. 140 s.
- Mémoires de M.r d'Artagnan, Capitaine Lieutenant de la premiere Compagnie des Mousquetaires du Roy, contenant quantité de choses particulieres et secrettes qui se sont passées sous le Regne de Louis le Grand*. Cologne: Pierre Marteau, 1700, Vol. I. 564 p.
- Mémoires de Henri-Charles de la Tremoille, prince de Tarente*. – Liège, Chez J. F. Bassompierre, Imprimeur, 1767. 382 p.
- a. *Pamiętniki Losia, towarzysza chorągwi panczernej*. Kraków, 1858.
- Pasek J. Ch. *Pamiętniki* [opracował J. Czubek]. Lwów etc.: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1923. 460 s.
- Poczobut Odlanicki J. W. *Pamiętnik* [opracował A. Rachuba]. Warszawa: Czytelnik, 1987. 432 s.
- Radziwiłł B. *Autobiografia* [opracował T. Wasilewski]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. 380 s.
- The Autobiography of Edward, Lord Herbert of Chisbury* [edited by Sidney L. Lee.]. London: John S. Nimmo, 1886. 370 p.
- Статути Великого князівства Литовського у 3 томах. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 р. Книга 1. Оdesa: Юридична література, 2004. 672 с. (Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho u 3 tomakh. Tom III. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 r. Knyha 1. Odesa: Yurydychna literatura, 2004. 672 s.)

Література

- Amberger J. C. *The Secrets of the Sword. Adventures in Ancient Martial Arts*. Burbank (CA): Hammertert Forum, 1996. 282 p.
- Anglo S. *The Martial Arts of Renaissance Europe*. New Haven & London Yale University Press, 2000. 384 s.
- Carrol S. *Blood and Violence in Early Modern France*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 370 p.
- Cohen R. *By the Sword. Gladiators, Musketeers, Samurai, Swashbucklers and Olympic Champions*. London & etc.: Narrative Tension, 2010. 560 p.
- Kalicki B. *Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski. Szkic historyczny*. Kraków: Czas, 1878. 196 s.
- Keegan J. *The Illustrated Face of Battle*. London and New York: Viking, 1988. 304 p.
- Łoziński W. *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku* [w opracowaniu Janusza Tazbira]. Warszawa: Iskry, 2005. 780 s.
- Nagielski M. *Bitwa pod Warszawą 1656*. Warszawa: Bellona, 2007. 252 s.
- Peltonen M. *Duel in Early Modern England. Civility, Politeness and Honour*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 368 p.
- Thlusty B. A. *The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms*. London & New York: Macmillan, 2011. 372 p.
- Vale M. *War and Chivalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of the Middle Age*. Athens (GA): the University of Georgia Press, 1981. 206 p.
- Wasilewski T. *Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła*. // Radziwiłł B. *Autobiografia* [opracował T. Wasilewski]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. S. 7-100.
- Новоселов В. Р. *Последний довод чести. Дуэль во Франции в XVI – начале XVII столетии*. Санкт-Петербург: Атлант, 2005. 288 с. (V. R. Poslednij dovod chesti. Duel vo Francii v XVI – nachale XVII stoletii. Sankt-Peterbur, Atlant: 2005. 288 p.)
- Хоптон Р. *Дуэль*. Москва: Эксмо, 2010. 432 с. (Khopton R.-Duel. Moskva: Eksmo, 2010. 432 p.)

References

Джерела

- [Popiński A.] *Żywot Jaśnie Oświeconego Księcia Bogusława Radziwiłła*. [Z rękopismów hr. T. Działyńskiego] Poznań: ks. Stefańskiego, 1840. 212 s. (in Polish).
- Ange J. D. *Deutliche und gründliche Erklärung der Adelichen und Ritterlichen freyen Fecht-Kunst*. Heidelberg: Adrian Weingarten, 1664. 148 p. (in English).

3. Chavagnac de, G. Mémoires 1638-1695 [edition par Jean de Villeurs]. Paris: Flammarion, 1900. 468 p. (in English).
4. Druszkiewicz S. Z. Pamiętniki 1648-1697 [opracował M. Wagner]. Sedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, 2001. 172 s. (in Polish).
5. Gazzete de France, 1642, № 104. (in French).
6. Holsten H. C. Przygody wojenne 1655-1666 [opracował T. Wasilewski]. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1989. 140 s. (in Polish).
7. Mémoires de M.r d'Artagnan, Capitaine Lieutenant de la premiere Compagnie des Mousquetaires du Roy, contenant quantité de choses particulieres et secrettes qui se sont passées sous le Regne de Louis le Grand. Cologne: Pierre Marteau, 1700, Vol. I. 564 p. (in French).
8. Mémoires de Henri-Charles de la Tremoille, prince de Tarente. Liège, Chez J. F. Bassompierre, Imprimeur, 1767. 382 p. (in French).
- 8 a. Pamiętniki Losia, towarzysza chorągwi panczernej. Kraków, 1858. (in Polish).
9. Pasek J. Ch. Pamiętniki [opracował J. Czubek]. Lwów etc.: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1923. 460 s. (in Polish).
10. Poczobut Odlanicki J. W. Pamiętnik [opracował A. Rachuba]. Warszawa: Czytelnik, 1987. 432 s. (in Polish).
11. Radziwiłł B. Autobiografia [opracował T. Wasilewski]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. 380 s. (in Polish).
12. The Autobiography of Edward, Lord Herbert of Chisbury [edited by Sidney L. Lee.]. London: John S. Nimmo, 1886. 370 p. (in English).
13. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho u 3 tomakh. Tom III. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 r. Knyha 1. Odesa: Yurydychna literatura, 2004. 672 s. (in Ukrainian).

Література

14. Amberger J. C. The Secrets of the Sword. Adventures in Ancient Martial Arts. Burbank (CA): Hammertertz Forum, 1996. 282 p. (in English).
15. Anglo S. The Martial Arts of Renaissance Europe. New Haven & London Yale University Press, 2000. 384 s. (in English).
16. Carrol S. Blood and Violence in Early Modern France. Oxford: Oxford University Press, 2006. 370 p. (in English).
17. Cohen R. By the Sword. Gladiators, Musketeers, Samurai, Swashbucklers and Olympic Champions. London & etc.: Narrative Tension, 2010. 560 p. (in English).
18. Kalicki B. Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski. Szkic historyczny. Kraków: Czas, 1878. 196 s. (in Polish).
19. Keegan J. The Illustrated Face of Battle. London and New York: Viking, 1988. 304 p. (in English).
20. Łoziński W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku [w opracowaniu Janusza Tazbira]. Warszawa: Iskry, 2005. 780 s. (in Polish).
21. Nagielski M. Bitwa pod Warszawą 1656. Warszawa: Bellona, 2007. 252 s. (in Polish).
22. Peltonen M. Duel in Early Modern England. Civility, Politeness and Honour. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 368 p. (in English).
23. Tlusty B. A. The Martial Ethic in Early Modern Germany. Civic Duty and the Right of Arms. London & New York: Macmillan, 2011. 372 p. (in English).
24. Vale M. War and Chivalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of the Middle Age. Athens (GA): the University of Georgia Press, 1981. 206 p. (in English).
25. Wasilewski T. Zarys dziejów Bogusława Radziwiłła. // Radziwiłł B. Autobiografia [opracował T. Wasilewski]. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. S. 7-100. (in Polish).
26. Novoselov V. R. Poslednij dovod chesti. Duel vo Francii v XVI – nachale XVII stoletii. Sankt-Peterbur, Atlant: 2005. 288 p. (in Russian).
27. Khopton R.-Duel. Moskva: Eksmo, 2010. 432 p. (in Russian).

SUMMARY

„POŚLAŁ MI KSIĄŻĘ DE RIEUX KARTELUSZ, ABYM SIĘ Z NIM BIŁ...”: DUELS OF BOGUSŁAW RADZIWILL (1620-1669) AND DUELING TRADITION IN EARLY MODERN EUROPE.

V. Hutsul (Uzhhorod)

Prince Boguslaw Radziwiłł was a Lithuanian magnate, ardent Calvinist, the governor of Prussia and, according to Professor Karin Fredreich, a truly transnational personality. Moreover, he was a respected warrior, skillful swordsman and experienced horse-rider, who obtained such high military skills mainly during his European tours, in France and the Netherlands, in his early years. As Prince Boguslaw confessed in his autobiography, his duels with prominent western noblemen, such as Prince Talmont and Count de Rieux, were integral and important components not only of his wartime adventures but of his courtly life in Paris as well. These collisions were described in details by their participants and witnesses in their memoirs, and by Gazette de France. The main tasks of this research are: (1) to examine the Lithuanian Calvinist magnate's motivations and ambitions to participate in dueling practices, which differed from those which were widespread domestically; (2) to trace how the western nobility culture patterns, based on armed violence, penetrated the Polish-Lithuanian Commonwealth; (3) to point out methods and customs of perceptions and training in fighting practices and martial arts appropriate to western dueling tradition. The paper is based upon a wide complex of primary sources, which include not only text accounts belonging to fighters and seconds, but authentic fencing manuals from first part of 17th century as well. Special attention is paid to arms, equipment and combat techniques used in combats. Boguslaw Radziwiłł's duelling career gives an opportunity to study connections and diffusions between practices of armed violence, which differ geographically, culturally and technically, and shows how interpersonal combats played a communicational role in nobility's culture.

Keywords. Duel, mounted combat, fencing, early modern military memories.